

BADIIY SAN'ATLAR NAFOSATI
(ALISHER NAVOIY "SADDI ISKANDARIY" DOSTONI MISOLIDA)

Suxanberdiyeva Sitora Sanjar qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Alisher Navoiy "Saddi Iskandariy" dostoni tilida qo'llanilgan "radd-ul-ajuz al-as-sadr" san'ati xususida so'z yuritilgan. Nazariy ma'lumotlar dostonidan keltirilgan misollar bilan asoslangan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Saddi Iskandariy", bayt, shakldosh so'z, badiiy san'at, adabiyot, misra, rukn, ajz, bayt.

"Adabiyot chin ma'nosi ila o'lgan, so'ngan, qoralangan, o'chgan, majruh, yarador ko'ngilga ruh bermak uchun faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qarab singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg'on, o'tkir yurak kirlarini yuvadurg'on toza ma'rifat suvi, xiralangan oynalarimizni yorug' va ravshan qiladurg'on buloq suvi bo'lg'onlig'idan bizga g'oyat kerakdir"¹.

Cho'lpon

E'tirof etish lozimki, ming yillik tarixga bo'lgan mumtoz adabiyotimizda badiiyat masalasi hamisha she'r ahliningv diqqat markazida bo'lib kelgan. U yoki bu ijodkor salohiyati haqida so'z borganda, uning nimalarni tasvirlagani emas, asosan qanday tasvirlaganiga e'tibor qaratilgan. Jumladan adabiy asarlarda she'riy san'atlardan foydalanish mahorati hamma asrlarda badiiy san'atkorlikning asosiy qirralaridan biri sifatida baholangan².

Biz ushbu maqolamizda shoirlar she'riyatiga jilo bergan san'atlardan biri bo'lmish radd-ul-ajuz al-as-sadr haqida to'xtalib o'tdik. "Radd-ul-ajuz al-as-sadr" deganda biz nimani tushunamiz? Bu san'at bir xil ma'nodagi yoki shakldosh so'zni baytning turli o'rinlarida keltirish san'atidir. Sharq adabiyotshunosligiga ko'ra bayt boshidagi bo'lak (rukn) sadr deb, oxiridagi bo'lak rukn esa ajz deb ataladi. Binobarin, ushbu san'at nomi "bir xil yoki shakldosh ikki so'zni bayt boshi va oxirida keltirish" degan ma'noni ifodalaydi³.

¹ <https://ziyouz.uz/hikmatlar/aforizmlar/yozuvchilar-adabiyot-togrisida/>

² Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. -Toshkent, 1999. -B.3.

³ Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. -Toshkent, 1999. -B.85.

Takrorlanuvchi soʻzlarning oʻzaro munosabati va oʻrniga koʻra bu sanʼatning bir necha turlari mavjud boʻlib, ulardan eng muhimlari quyidagilardir:

1. Bir xil maʼnoni ifodalovchi ikki soʻz bayt boshi va oxirida keladi. Masalan, Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidan keltirilgan ushbu

*Xudovandi bemislu monandsen,
Xudovandlargʼa xudovandsen.
Vujudung qachon qilsa zohir qidam,
Boʻlub borcha ashyo vujudi adam.
(11-bet)*

*Karam birla jurmini kam aylagil,
Gar ul qildi kamm, lek karam aylagil⁴.
(22-bet)*

baytida “*xudovand*”, “*vujud*”, “*karam*” soʻzlari bir xil maʼnoda bayt boshi va oxirida keltirilgan.

2. Bir xil maʼnoni ifodalovchi ikki soʻz birinchi misraning boshi, oʻrtasi va bayt oxirida takrorlanadi. Masalan, Navoiy qalamiga mansub

*Vujud ahlining komi judung bila,
Kelib jud qoyim vujudung bila.
Ne olam diyoridin osor ham,
Ne paydo diyor ichra dayyor ham.
Borin tabʼ bir jonib aylandurub,
Burungʼ borin tabʼ ila yondurub.
(12-bet)*

baytlardagi “*vujud*”, “*diyor*”, “*tab*” soʻzlari xuddi shu xil oʻrinlarda joylashgan.

3. Shakldosh ikki soʻz bayt boshi va oxirida takrorlanib keladi. Masalan, “Saddi Iskandariy” dostonidan keltirilgan ushbu

*Jahone koʻrundi koʻzumga nihon,
Nihon, balki har bayti ichra jahon.
(53-bet)*

*Qum ichra topib ul biyobon gumi,
Mashaqqat hisobi biyobon qumi.
(54-bet)*

bayt boshi va oxiridagi “*jahon*”, “*qum*” soʻzi yuqoridagi fikrni dalillaydi.

4. Shakldosh ikki soʻzning biri birinchi misra oʻrtasida, ikkinchisi bayt oxirida keladi. Masalan, Navoiyning

Kerak ogʻzi poku soʻzi dogʻi pok,

⁴ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. -T., 1991. -B.22.(Keyingi misollar ham ushbu asardan olingan).

Yana ko 'ngli poku ko 'zi dog 'i pok.

(482-bet)

bayidagi shakldosh "**pok**" so'zi xuddi shu xil joylashgan.

5. Shakldosh ikki so'zning har ikkalasi bayt o'rtasida kelib raddu-ul-ajuz al-as-sadrni yuzaga keltiradi. Masalan, dostonidan keltirilgan ushbu

*G'araz odame anga **olam** tufayl,*

*Nekim g'ayri **olam**dur, ul ham tufayl.*

*Bo'yidin vujudi **libosin** so'yub,*

*Boshidin tayyun **libosin** qo'yub.*

*Guzargohi uldamki **raf-raf** bo'lub,*

*Yuzidin damodam **musharraf** bo'lub.*

baylaridagi "**olam**", "**libos**", "**raf-raf**", "**musharraf**" kabi shakldosh so'zlar shular jumlasidandir.

Shuningdek, quyidagi

*Birov oldi so'z kishvarin **yakqalam**,*

*Ki qildi **qalam**ni sutuni alam.*

*So'zunkim, sanga keldi holo **pisand**,*

***Pisand** erkin el ichra yo **nopisand**.*

(499-bet)

*Ochilg'och bu gulshanda **inson guli**,*

*Ne **inson guli**, bog'i rizvon guli.*

baytlarda "**qalam**", "**pisand**", "**inson guli**" kabi o'zakdosh so'zlarning avvalgisi birinchi misra oxirida, ikkinchisi esa bayt o'rtasida yoki bayt oxirida kelib raddu-ul-ajuz al-as-sadrni hosil qilgan.

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, radd-ul-ajuz al-as-sadr san'ati asosan bir xil ma'nodagi o'zakdosh ikki so'zning bayt boshi va oxirida, shuningdek, birinchi misra o'rtasi va bayt oxirida keltirishidan iboratdir.

Sharq adabiyotshunosligida ana shunday munosabatdagi so'zlarning radiflar o'rnida, ikkinchi misra boshi va oxirida keltirilishi ham nazarda tutilgan. U holda ushbu san'atning yana quyidagi ko'rinishi vujudga keladi:

1. Bir xil ma'nodagi ikki so'z baytdagi radiflar o'rnida keltiriladi. Masalan, Navoiyning

*Atosi dag'i chun surub **erdi umr**,*

*Vido' etgali yetkurub **erdi umr**.*

*Ki: "Mulkumda begonani **qo'ymag'il**,*

*Shabistonima yonani **qo'ymag'il!***

*Sen o'lsang chu qoyim maqomim **mening**,*

*Babod o'lmag'ay nangu nomim **mening**.*

Baytlaridagi “*erdi umr*”, “*qo‘ymag‘il*”, “*mening*” so‘zlari misralar oxirida radif bo‘lib kelgan.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, biz yuqorida ko‘rib o‘tgan san‘atimiz buyuk sohibi kalomlar tomonidan yaratilgan mumtoz qadimiy she‘riyatimizning yuksak ma‘naviyatidan, badiiyatidan, va buyuk ijodkorlarimizning beqiyos san‘atkorligidan dalolat beradi. Ta‘kidlash lozimki, zamonlar o‘tgan sari she‘riyatimizning badiiyat xazinasi yangi-yangi san‘atlar bilan boyib borgan, bu esa o‘z navbatida lirok va liro-epik she‘riyatimizning tobora betakror, serjilo, sermazmun va ta‘sirchan bo‘lishiga katta zamin hozirlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. *Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. -T., 1991.*
2. *Amonov U. Adabiyot nazariyasi. -Buxoro, 2008.*
3. *Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. -T., 1999.*
4. <https://ziyouz.uz/hikmatlar/aforizmlar/yozuvcilar-adabiyot-togrisida/>
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Turkum:O%CA%BBzbek_badiiy_san%CA%BBat_turlari